

AZƏRBAYCANDA TƏHSİL STANDARTLARI: TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI

Ənvər Abbasov,

*Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun direktor müavini,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
əməkdar müəllim*

E-mail: abbasov_anver@mail.ru

UOT: 37

Xülasə. *Məqalədə standart sözünün lüğəvi mənası izah edilir, ondan cəmiyyətin inkişafının müasir mərhələsindən daha geniş miqyasda istifadə olunması barədə mülahizələr nəzəri və praktik cəhətdən əsaslandırılır. Pedaqoji sənəd kimi təhsil standartının mahiyyəti açıqlanır, onların hazırlanmasından bəhs olunur.*

Açar sözlər: *standartlaşdırma, təhsil standartı, psixo-pedaqoji, intellektin inkişafı, kurikulum islahatı, milli kurikulum.*

Key words: *standardization, education standard, psycho-pedagogical, development of intellect, curriculum reform, national curriculum.*

Ключевые слова: *стандартизация, образовательный стандарт, психо-педагогический, развитие интеллекта, курикулумная реформа, национальный курикулум.*

Qısa tarixi xülasə

“Norma”, “nümunə”, “ölçü” mənasını bildirən **standart** ingilis dilinə məxsus söz kimi geniş yayılaraq dünyanın bir çox dillərində istifadə edilir. “Öz ölçüsünə, formasına, keyfiyyətinə görə tələbata cavab verən hər hansı bir şeyin nümunəsi, bir şeyin təşkilində, qurulmasında, hazırlanmasında tətbiq edilən forma, eyni tip, eyni nümunə” (1, 106) kimi izah olunur. Bundan əlavə, bir anlayış kimi, əsasən, idarəedici xarakterdə olan normativ-hüquqi sənədləri ümumiləşdirir. Adətən bu sənədlər səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən təsdiq olunur. Ənənəvi olaraq normativ-texniki sənədləri əhatə edir. Odur ki, ensiklopedik lüğətlərdə ona standartlaşdırma

obyekti barədə kompleks normaları, qaydaları, tələbləri müəyyən edən sənəd kimi yanaşılır. Standartlaşdırmanın başlıca məqsədi normativ-texniki sənədlər sisteminin yaradılması kimi izah edilir. Bu sistem xalq təsərrüfatının bütün sahələrində əhalinin ehtiyacları üçün hazırlanan məhsula, istehsalına və tətbiqinə verilən mütərəqqi tələbləri, habelə bu sistemdən düzgün istifadə edilməsi barədə nəzarəti özündə ehtiva edir.

Dünyada belə standartların üç növə bölündüyü göstərilir: **dövlət standartları; sahə standartları; respublika standartları**: müəssisə və birliklərin standartları (2, 3).

Təbii ki, bu bölgü standart anlayışını daha geniş miqyasda təqdim etməklə çox ümumi xarak-

ter daşıyır və məntiqi nəticə olaraq ölkələrin xalq təsərrüfatında standartların hazırlanması onu diktə edir ki, təhsil sahəsində də standartların olması təbiiyədir. Elə bu səbəbdən də ötən əsrin 70-80-ci illərindən dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində təhsil standartlarının yaradılmasına başlanılmışdır. Başqa sözlə, “təhsil standartları sosial-pedaqoji fenomen kimi meydana çıxmışdır” (3, 9). Lakin onun meydana gəlməsi sadəcə səssiz keçən bir hadisə olmamış, gərgin diskussiyalar şəraitində baş vermişdir. Bu müzakirələrdə daha çox maraq doğuran təhsil standartlarının mahiyyəti, onun necə olması, hansı sosial-mədəni, sosial-pedaqoji keyfiyyətləri daşması olmuşdur. Əslində bu dəyişiklikləri doğuran sosial şərait idi. Artıq ictimai mühit insandan daha fəal olmağı tələb edirdi. Təhsil fəaliyyətində insan sadəcə tədris prosesinin bir obyektini kimi qala bilməzdi, o, tarixi-inqilabi prosesin hərəkətverici qüvvəsi kimi fəal olmalı, özündə sivilizasiyaların atributu kimi dəyərlər kompleksini daşımalı idi. Pedaqog alim İ.A.Kolesnikova bu prosesi təhlil edərkən belə qənaətə gəlmişdir ki, artıq yeni tip təhsil sivilizasiyasının yaranması müşahidə olunur. Onun fikrincə, kreativ-pedaqoji sivilizasiyanın meydana gəlməsi mövcud olan təbii və reproduktiv-pedaqoji sivilizasiyaların mövcudluğuna son qoyur (4, 32). E.D.Dneprovun qeyd etdiyi kimi, “yeni pedaqoji sistem”, “yeni tip pedaqoji insan” haqqında qlobal suallar meydana çıxır (5, 79). Milli mənsəbiyyəti olan bu insan özünün elmi-dünyagörüşü, tərəkəbür tərzi, əxlaqi-mənəvi keyfiyyətləri ilə cəmiyyətin bir üzvü kimi həm də ümumbəşəri dəyərləri daşımalı, məkəndan asılı olmayaraq özünü dünyəvi dəyərlərin sahibi kimi təqdim edə bilməlidir. Cəmiyyət üçün çox vacib olan bu cəhət həm də insan amilinin əsas şərt olmasını diqtə edir.

Şəxsiyyətin bütövlüyü məsələsi onun hərtərəfli olmasını, qabiliyyətləri ilə özünü reallaşdırma bilməsini meydana çıxarır. Sosial problem kimi qarşıya çıxan bu hadisənin həlli yolu təbii ki, birmənəli şəkildə məkəbdən keçir. Məkəb özünün imkanları daxilində təhsil alanın ehtiyac və tələbatlarına cavab verməklə, onun bütün qabiliyyətlərinin inkişaf etməsinə şərait və imkan yaradır. Məkəbin potensial qüvvəsi kimi meydana çıxan bu şərait və imkan ardıcıl və sistemli

xarakter daşımaqla elmi-pedaqoji xarakter alır. Şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında həlledici rol oynayır. Görkəmli psixoloq Əbdül Əlizadə insan, şəxsiyyət problemi üzrə araşdırmalarında belə qərara gəlir ki, məkəb üçün insan problemi uşaq problemidir, necə dəyərlər, əlahəzrət şagird problemidir, “yeni tərəkəbürün konseptual modeli, məhz insan amilinə əsaslanır. Müasir təhsil konsepsiyası şəxsiyyətin formalaşdırılmasını təhsil sisteminin başlıca vəzifəsi kimi dəyərləndirir” (6, 15-16). Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində məsul olan məkəb nə qədər sərbəst fəaliyyət göstərsə də, müəyyən nəticələrin əldə edilməsində yekdil olmalı, nailiyyətlərin çəkisi, həcmi baxımından vahid tələblərə cavab verməlidir. Təbii ki, bu əlamətin təyin olunması təhsil müəssisəsinin mühüm dəyər atributlarından biri kimi meydana çıxmaqla daha dəqiq, düzgün, obyektiv və etibarlı bir qiymətləndirmə sisteminin qurulmasını tələb edirdi. Həç şübhəsiz, bu tələb, ilk növbədə, səviyyələri ifadə edən uyğun standartların yaradılmasını meydana qoymuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, dünyada təhsil standartlarının yaşı o qədər də çox deyildir. Ötən əsrin son onilliklərində başlayan bu hərəkət bugünün özündə daha yeni yanaşmalarla zənginləşərək fənnin prioritet problemi kimi fundamental xarakter almaqdadır.

Təhsil standartı nədir?

Bu sual ətrafında fikir söyləyən dünyanın təhsilşünas alimləri özlərinin araşdırmalarında təhsilin müxtəlif parametrlər üzrə ölçülə bilməsini zənn etmişlər. Ona görə də onların bir qismi təhsil sahəsində sistemli olaraq bütün mərhələlərdə standartların yaradılması fikrini irəli sürmüş, təhsilin məzmunundan tutmuş idarə olunmasına qədərki bütün işlərin standart çərçivəsində yerinə yetirilməsini məqbul hesab etmişdir. Bu yanaşma çərçivəsində təlim prosesinin standart modelinin olması, metod və üsulların hazır qəliblər kimi istifadəyə yaraması onun daha çox inzibati bir xarakter daşması və qeyri-demokratik xüsusiyyətlərə malik olması ilə səciyyələnmişdir.

İkinci qisim alimlər təhsil standartlarını yalnız təhsilin məzmununa şamil etmişlər. Tədris olunan materialların təsvirini verməklə minimum məzmunu ifadə etmiş, eyni zamanda, onu minimum standart qismində nəzərə almışlar. Əslində

bu fikir də ənənəvi təhsilin prizmasında inandırıcı təsir bağışlayır. Çünki uzun illər yaddaş məktəbinin xarakterik cəhəti kimi tədris materiallarının sərhədinin müəyyənləşdirilməsi, onun yadda saxlanması, deklarativ xarakterli material kimi öyrənilməsi önəmli hesab edilmişdir. Bundan əlavə, həmin materialların mənimsənilməsi təlim-tədris fəaliyyətinin başlıca məqsədinə çevrilmişdir.

İkinci qrup alimlər **standarta** mənimsənilməsi nəzərdə tutulan bacarıqlar kimi yanaşmış, onun nəticələr formasında qəbul edilməsini məqbul saymışlar. Azərbaycan pedaqoji fikrində də son qənaətlər həmin yanaşma tərzinə uyğun gəlir: “Təlim nəticəsi müəyyən bir mərhələdə mənimsənilməsi nəzərdə tutulan və əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş təlim nailiyyətlərinin konkret bir səviyyəsidir” (7, 408). Təlim nəticələri kurikulumlarda xüsusi yer tutmaqla müasir təhsilin məzmununu ifadə edir. Bu məzmun isə mahiyyət etibarı ilə təhsil standartlarıdır.

Təhsil standartlarının yaradılması təhsilin standartlaşdırılması zərurətindən irəli gəlir. Təhsilin standartlaşdırılmasının vacibliyi məsələsi olmadan standart anlayışının gündəmə gəlməsi qeyri-real hesab edilir. Ona görə də standartların yaradılması, onlardan danışılması, ilk növbədə, standartlaşdırma mühitinin olmasını vacib şərt kimi qarşıya qoyur. Azərbaycanda belə bir mühit varmı? Bu suala cavab verərkən ondan başlamaq lazımdır ki, Azərbaycanda baş verən siyasi, iqtisadi, mədəni dəyişikliklər, bilavasitə, təhsil sisteminin də yeniləşməsinə tələb edirdi. Yeni qurulan cəmiyyət özünün inkişaf səviyyəsini fəal və yaradıcı üzvlərinin nümunəsində daha qabarıq ifadə edir, şəxsiyyətin idrak fəallığının təmin olunmasına üstünlük verirdi. Son dövr psixopedaqoji araşdırmalarda da bu, birmənalı şəkildə vurğulanırdı: “Şagirdlərdə intellektin inkişafı və tərbiyəsi məktəbin başlıca vəzifələrindən biri kimi qiymətləndirilməlidir” (8, 20). Şəxsiyyətin inkişafını izləmək, müşahidə etmək, istiqamətləndirmək üçün, birinci növbədə, ölçülməsi zəruri olan səviyyələri müəyyənləşdirmək lazımdır.

Azərbaycan özünün maddi və mənəvi durumu baxımından dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri cərgəsində olduğundan çox mara

doğurur, özünün inkişaf tempinə görə başqa ölkələrin cərgəsinə qoşulur. Bütün bunlar onu global dünyanın mütərəqqi ölkələri sırasında addımlamağa sövq edir. Heç şübhəsiz, bu xətti-hərəkətdə təhsilin daha modern olması, onun repressiv platformadan çıxaraq progressiv bir yol tutması əsas şərtlərdən biri kimi vacib hesab edilir. Burada təhsilin standartlaşdırılması ilə bağlı həlledici addımların atılması böyük uğurlardan biri kimi nəzərə alınır. Elə bu səbəbdən də 90-cı illərdən başlayaraq Azərbaycanda təhsil standartlarının yaradılmasına zəruri bir tələbat əmələ gəlir. Bu tələbat ilkin olaraq 1992-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununun 7-ci maddəsində öz ifadəsini tapır: “Azərbaycan Respublikasında dünya standartlarına müvafiq olan dövlət təhsil standartları tətbiq edilir” (9, 8).

1995-ci ildə qəbul olunan “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”nda bu məsələyə xüsusi olaraq diqqət yetirilir. “Təhsil hüququ” adlı 42-ci maddədə təsbit olunur ki, “dövlət ümumi təhsil standartlarını müəyyən edir” (10, 14). Artıq 1999-cu ildən respublikada başlayan təhsil sahəsində İslahat Programından irəli gələn bir vəzifə kimi təhsil standartlarının hazırlanmasına təşəbbüs göstərilir. İlk təşəbbüs Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən 1999-cu ildə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsilin dövlət standartları” (11, 106-115) olur. Çox da böyük olmayan bu sənədin maraqlı cəhəti məzmununda Bazis tədris planını əhatə etməsi və orada əksini tapan təhsil sahələrinin məqsəd və vəzifələrinin açıqlanmasına təşəbbüs göstərilməsi idi. Standart adı ilə qəbul olunmuş bu sənəd öz dövrünün mühüm sənədi kimi müəyyən boşluğu doldursa da, dünyada geniş miqyasda qəbul olunmuş təhsil standartlarının ümumi tələblərinə cavab verə bilmirdi. Orada inkişafın təminatçısına çevrilən qiymətləndirmə sisteminin qurulması üçün konkretlik nəzərə alınmamışdır. Təhsilin hər hansı mərhələsində nailiyyətin izlənilməsinə imkan verən tələblər işlənilməmişdir.

Təhsil sahəsində 1999-cu ildən başlayan araşdırmalar bir daha onun mövcud durumunu meydana çıxarmaqla, həm də perspektiv fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verirdi. 2004-cü ildən başlayaraq Dünya Ban-

kının layihəsi çərçivəsində müxtəlif tədbirlər həyata keçirildi. Təhsil layihəsi çərçivəsində “Kurikulum islahatı” üzrə işlərin yerinə yetirilməsinə başlanıldı. Azərbaycan təhsilinin tarixində özünün mahiyyət və məzmununa görə tamamilə yeni bir təhsil sisteminin qurulmasına yönəldilmiş bu islahatyönümlü işlər özünü əsaslı şəkildə 2006-cı il oktyabrın 30-da Azərbaycan hökuməti tərəfindən qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasında ümumitəhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)” meydana çıxdıqdan sonra bürüzə verdi (12, 26). Bütövlükdə ümumtəhsilin bütün problemləri üzrə milli səviyyəli standartları əhatə edən bu mühüm sənəd nəticələrdən ibarət idi. Orada müəyyən olunmuş məqsədlər bütövlükdə şəxsiyyətin ümumi inkişafına yönəlməklə onun tam formalaşmasını nəzərdə tutur və məzmunu da bu baxımdan yanaşırdı. Onun nəticələr formasında hazırlanması məqbul sayılırdı. Əslində bu nəticələr mahiyyət etibarilə təhsil standartlarının xüsusi bir növü idi. Sonralar standartların hazırlanması işi davam etdirildi. Ümumtəhsilin I-XI sinifləri üçün fənn kurikulumları hazırlanaraq təsdiq olundu. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa (13) əsasən, Milli Kurikulum təkmilləşdirildi və “Ümumtəhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)” (14) adı ilə 2010-cu ildə təsdiq edildi. Eləcə də təhsilin digər səviyyələri üçün standartlar, o cümlədən, “İlk peşə-ixtisas təhsili pilləsinin dövlət standartı və proqramı” (kurikulum) (15) sənədi qəbul olundu.

Təhsil standartı pedaqoji sənəd kimi

Çox ümumi və geniş imkanı ehtiva edən standart cəmiyyətin bütün istehsal sahələrinə aid olur. Təhsil standartı ifadəsi isə təhsil sahəsinə yönəlməklə konkret bir məna kəsb edir. Təhsilin bütün mərhələlərindəki nailiyyətlərin ölçülməsi üçün gərəkli olan norma və ya tələblər kimi başa düşülür. Təhsildə inkişafın izlənilməsi, istiqamətləndirilməsi vasitəsi kimi çıxış edir, başqa sözlə, təhsil prosesinin daha səmərəli qurulmasının stimulu çevrilir. Pedaqoji mahiyyət daşımaqla mühüm pedaqoji problem səviyyəsində öyrənilir, pedaqoji sənəd kimi hazırlanır.

Ənənəvi pedaqoji yanaşmalarda təhsilin məzmunu bilik, bacarıq və vərdislərin sistemi kimi təqdim olunur. Ona görə də proqram sənədində verilən materiallarda şagirdlərə tədris olunan

materiallar əhatə edilir. Yeni konsepsiyaya uyğun qurulmaqda olan təhsil sistemində məzmun təhsil standartları şəklində ifadə olunur. Gözlənilən nəticələr şəklində verilən həmin standartlar məzmununda bir sıra zəruri komponentləri birləşdirməklə sinkretik xarakter daşıyır və aşağıdakı bir neçə xarakterik cəhətinə görə mühüm pedaqoji sənəd kimi diqqəti cəlb edir:

1. Təhsil standartlarında pedaqoji anlayışlardan istifadə olunur. Standartı hazırlayanlar onun şagirdlərə yönəldiyini, şagirdlərin müəyyən yaş dövründəki inkişaf səviyyəsini ölçməyə imkan verdiyini, istərsə də fəaliyyətin əhatə olunduğunu bildirirlər:

Təhsil standartları pedaqoji anlayış kimi həm də əhatə olunan çeşidli bilik, bacarıq və səriş-tələri (kompetensiyaları) əhatə edir. Fənlər üzrə onların hər biri xüsusi halları ifadə etməklə spesifik xarakter daşıyır.

2. Təhsil standartlarının obyektı pedaqoji prosesdir. Bu tezis, ilk növbədə, təhsil standartlarının xarakterini nəzərə almaqla onun reallaşdırılması üçün şəraitin açıqlanmasını tələb edir. Ona görə də ilkin olaraq pedaqoji prosesin ardıcıl və sistemli qurulması, təlim marağı yarada bilməsi, müəllimin yaradıcı fəaliyyətinin stimullaşdırılması, şagirdlərin axtarışlar apara bilmək, “öyrənməyi öyrənmək” imkanlarını genişləndirməsi mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulur.

Müəllim və şagird fəaliyyətinin ardıcılığı və məhsuldarlığı təhsil standartlarının fonunda meydana çıxır. Başqa sözlə, irəliləyişlər və nailiyyətlər təhsil standartlarının əsasında qurulmuş fəaliyyətlərdə özünü bürüzə verir.

3. Təhsil standartları təhsil prosesinin mexanizmlərini istiqamətləndirdiyindən, onun nəticələrinin proqnozu kimi ifadə edildiyindən məzmunu ifadə edən mühüm pedaqoji sənəd kimi təhsil sistemində özül rolunu oynayır. Çünki bütövlükdə təlim prosesi və onun idarə olunması, qiymətləndirilməsi mərhələləri bu özülün üzərində qurulmaqla inkişaf etdirilir. Pedaqoji məqsədin həyata keçirilməsinə xidmət göstərməklə pedaqoji məzmun daşıyır. Məniməniləcək bilik, bacarıq və səriş-tələri əhatə edir.

4. Təhsil standartları pedaqoji sənəd kimi hazırlandığından və öz məzmununda müəllim və şagird fəaliyyətinin parametrlərini əhatə etdi-

yindən didaktik əhəmiyyət daşıyır və didaktik əsaslara söykənir.

5. *Təhsil standartları şagirdlərin inkişafını ifadə etdiyindən həm də psixoloji mahiyyət kəsb edən mühüm sənəd kimi elmi-nəzəri əhəmiyyətə malik olur. Şagird şəxsiyyətinin şəffaf dinamikasını düzgün əks etdirmək üçün psixopedaqoji araşdırmaların aparılmasını tələb edir.*

Bütün bunlar onu göstərir ki, təhsil standartları, onun hazırlanması müəyyən tarixi köklərə, elmi-nəzəri prinsiplərə söykənməklə təhsilşünaslıq elmində yeni yanaşma tərz, metodologiya kimi dəyərləndirilir. Təhsilin idarə olunmasının mexanizmlərindən biri kimi mühüm pedaqoji əhəmiyyət daşıyır. Onun Azərbaycan təhsilində daha geniş miqyasda tətbiq olunması üçün ilk növbədə, pedaqoji, psixoloji araşdırmaların aparılması bugünün təxirəsalınmaz vəzifələrindən biri kimi öz həllini gözləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild. Bakı, Elm, 1987.
2. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. IX cild. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının baş redaksiyası. Bakı, 1986.
3. Банденко В.И. Образовательный стандарт. Опыт системного исследования. Новгород, 1999.
4. Колесникова И.А. Педагогические цивилизаций и их парадигмы. Педагогика, 1995, № 5.
5. Днепров Е.Д. Школьная реформа между вчера и завтра. М: 1996.
6. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı, Adiloğlu, 2001.
7. Ümumtəhsil məktəblərinin I-IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, Təhsil, 2008.
8. Əlizadə Ə.Ə. İdrak prosesləri və hislər. Psixopedaqoji məsələlər. Bakı, 2006.
9. "Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsilin Konsepsiyası (milli kurikulumu)". Kurikulum, 2008, № 1.

10. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Öyrətmən, 1993.

11. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Qanun, 2005.

12. Mərdanov M., Şahbazlı F. Azərbaycanın təhsil siyasəti 1998-2004. I kitab. Bakı, Çarşıoğlu, 2005.

13. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2009.

14. Ümumtəhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları). Kurikulum, 2009, № 3.

15. <https://edu.gov.az/az/page/354/1730>

16. Kurikulumların hazırlanması və tətbiqi məsələləri. Bakı, Kövsər, 2008.

A.Abbasov

Education standards in Azerbaijan: formation and development

Summary

The article explains the definition of the word "standard", gives grounds, both from theoretical and practical point of view, for considerations on its broader use in present stage of society's development. It also discloses the essence of the educational standards as a pedagogical document, and informs about the preparation thereof.

A.Аббасов

Стандарты образования в Азербайджане: формирование и развитие

Резюме

В статье объясняется значение слово стандарт, из которого оправданы теоретические и практические рассуждения об использовании более широкого масштаба, чем современный этап развития общества. В качестве педагогического документа раскрывается сущность образовательного стандарта и упоминается их подготовка.